

Aktionsforskning som metod i jämställdhetsprojekt i skolan

Aktionsforskningen nöjer sig inte med att analysera. Den vill också åstadkomma förändring samt vinna nya insikter om vad som sker under förändringsprocessen. Som ett exempel på actionsforskning berättar Hildur Ve om sina erfarenheter av ett jämställdhetsprojekt som pågick under fyra år i ett tiotal klasser på lågstadiet i en norsk grundskola.

Aktionsforskning är forskning om erfarenheter som förvärfvas genom handling. Som jag ser det bygger actionsforskningen på en optimistisk människosyn som innebär att en grupp människor kan lära av sina gemensamma erfarenheter, och förbättra sin situation i förhållande till de målsättningar som gruppen kommit fram till i öppna herre-befriade diskussioner. Genom att delta i gruppen kan forskare bidra till sådana förbättringar. Vidare bygger actionsforskningen på en forskningssyn som innebär att forskningen skall vara konstruktiv. Medan en traditionell vetenskapssyn innebär att forskningen skall ge nya insikter genom att avslöja olika sidor av verkligheten, vill actionsforskningen förändra delar av verkligheten, samt vinna nya insikter genom att undersöka dels hur man åstadkommer förändring, dels vad som sker under förändringsprocessen. Tyngdpunkten ligger på dynamiska aspekter och processer i motsats till en statisk verklighetsuppfattning. Den amerikanske socialpsykologen Knut Lewin nämns ofta i samband med actionsforskningens framväxt inom samhällsvetenskaperna. Denne har uttalat att om man vill förstå ett socialt system måste man förändra det (K. Lewin 1948).

Den traditionella vetenskapssynen innebär att man skiljer på vetenskap och etik, och forskningen bör inte ha någon uppfattning om det moraliskt riktiga i en målsättning. En av actionsforskningens inspirationskällor är Karl Marx' idé om att människorna formas av det samhälle de lever i samtidigt som de deltar i forandet. Med begreppet "praktik" menade han att arbetarna kan förstå verkligheten och förändra den med utgångspunkt i de gemen-

samma erfarenheterna av en förtryckt position. Den norske sociologen Ragnvald Kalleberg pekar på att Aristoteles praktik-begrepp refererar till discipliner och aktiviteter som rör människors etiska och politiska liv (R. Kalleberg 1991). Medan vi i vardagligt tal använder begreppet "praktisk" om handlingar där vi söker efter adekvata medel för att uppnå vissa i förväg utpekade målsättningar, avser Aristoteles med "det praktiska" såväl att finna medlen som att formulera målsättningarna. Actionsforskningen bryter den här skiljelinjen. Den får dock inte sammanblandas med "tillämpad forskning". Inom den forskningsinriktningen är forskarnas uppdrag att avslöja förhållanden som är viktiga för administratörer och politiker i deras sökande efter ändamålsenliga åtgärder. Såväl målsättningar som beslut är de två sistnämnda gruppernas ansvar.

Samspel mellan forskare och lärare

Aktionsforskare samarbetar med grupper som vill förändra och förbättra delar av sin situation. Bjørn Gustavsen och Bjørg Aase Sørensen beskriver detta arbete som en interaktiv komplementaritet: "Det mest fruktbare samspillet skapes bare hvis partene utvikler sitt syn gjennom at man lærer av hverandre – gjennom at den andres innsikt beriker ens egen og vice versa gjennom en process" (B. Gustavsen og B. Aa. Sørensen 1982). I ett sådant samspel mellan forskarna och den grupp de samarbetar med blir det omöjligt att vid varje tidpunkt urskilja forskarnas bidrag. I processen skapas ständigt nya gemensamma föreställningar och ny gemensam förståelse. Författarna framför

en viktig synpunkt på förståelsen av förändring: "...social endring ikke primært er kopi, gjentakelse, modellbruk eller liknende, men nyskapning".

I det projekt som skall beskrivas här samarbetade forskare och lärare för att öka jämställdheten i skolan. En viktig erfarenhet var att forskning om förändringsprocesser som gemensamt sätts i gång av lärare och forskare är ett oerhört krävande arbete. I utgångsläget trodde forskarna på möjligheten att mäta effekterna av åtgärderna genom ett testsystem som skulle mäta "tillståndet" bland eleverna i början och slutet av projektet. Detta innebar en statisk vetenskapssyn. Erfarenheterna skulle senare visa att såväl målsättningar som medel att nå dessa förändrades i takt med att insikten ökade. På det här sättet kom testen att mäta endast en del av det som hände i projektet. Den viktigaste förändringen rörde lärarnas och forskarnas egen förståelse av vad jämställdhetsarbete i skolan innebär.

Jämställdhetsprojekt på lågstadiet

Jag skall kortfattat redogöra för ett forskningsprojekt som jag har deltagit i, och som innehåller vissa element av aktionsforskning. Därefter kommer jag att diskutera de utmaningar som forskarna mötte i det här projektet, och de positiva insikter som deltagandet har givit.

Projektet jämställdhet i klasserna 1-3 i grundskolan startades på initiativ av länskolchefen i Hordaland. Det började som en reaktion på resultaten av en undersökning i Hordaland fylke där 1100 barn svarade på frågor som rörde deras tankar angående arbete och framtida yrkesval. Uppgifterna visade bland annat att barnen hade mycket traditionella föreställningar om vilka yrken de skulle välja. Det var tydligt att nya metoder måste utvecklas om skolan skulle kunna motverka flickors och pojkars könsstereotypa sätt att förhålla sig till arbetsuppgifter och framtida yrken.

Länskolchefen i Hordaland samlade en forskargrupp för att diskutera en uppläggning som skulle kunna skapa en jämställdhetsfrämjande miljö redan från de första veckorna i grundskolan. Ett projektteam bildades där jag har varit verksam som ledare för forskningsdelen. Gruppen har bestått av 14 lärare (klasslärare), två forskare, två assistenter, två konsulter från länskolchefens kontor samt en represen-

tant från jämställdhetsgruppen i "Kirke- og undervisningsdepartementet".

Samarbetet i projektgruppen har bedrivits under en rad seminarier där vi gemensamt har diskuterat och utvecklat våra målsättningar och våra pedagogiska metoder. Vi har också enligt länskolchefens önskemål utvecklat ett testsystem i syfte att mäta effekten av de åtgärder som vidtagits i projektklasserna samt i ett motsvarande antal kontrollklasser. Arbetet med utdelning och insamling av testmaterialet samt bearbetning av detsamma har utförts av assistenter.

Lärarna har utfört det krävande praktiska arbetet i klasserna. Projektteamet bestämde att aktivitetspedagogik skulle vara det viktigaste praktiska hjälpmedlet. En dag i veckan delades klasserna in i fem grupper, oftast rena flick- eller pojkgrupper. Varje grupp skulle arbeta med en speciell aktivitet. Aktiviteterna utgjordes av träslöjd, teknisk uppgiftslösning, textilslöjd, matlagning och omsorgsarbete. Efter en tid införde vi drama/rollspel som alternativ aktivitet.

Vidare bestämde projektgruppen att lärarna i gymnastikundervisningen skulle uppmantra alla elever att delta i såväl typiska flick- som pojkaktiviteter. Dessutom enades vi om att lärarna skulle organisera klasserna på ett sådant sätt att flickor och pojkar i största möjliga utsträckning skulle bli tvungna att samverka tvärs över könsgränserna. Vi beslutade också att lärarna skulle motverka pojkarnas diskriminerande och dominerande beteende gentemot flickorna.

Föräldrarna har på olika sätt dragits in i projektet. Den bästa metoden i det här arbetet har varit att barnen en gång i veckan har haft som hemläxa att utföra en praktisk uppgift som föräldrarna skulle intyga att de verkligen hade utfört.

Vi har utvärderat resultaten av åtgärderna med olika metoder. Lärarna har berättat om sina erfarenheter på seminarierna och konsulterna från länskolchefens kontor har genomfört en fortlöpande process-utvärdering. Forskarna har gjort observationer i klasserna och intervjuat lärarna. Testerna i projekt- och kontrollklasserna har genomförts vid tre olika tidpunkter.

Det framgår av dessa skilda informationskällor att projektet på många områden har lett till förändringar. Det tydligaste resultatet är att lärarna har fått en mycket klarare förståelse av

hur viktigt och utmanande jämställdhetsarbete är. Om lärarna skall kunna främja jämställdhet mellan flickor och pojkar, måste de ha denna målsättning med sig i alla delar av undervisningen, hela tiden. Ett annat viktigt resultat är forskarnas ökade insikt i de problem som är knutna till införandet av jämställdhet i skolan.

De olika forskningsresultaten tyder på att flickorna i projektklasserna har utvecklat ett mycket positivt förhållande till träslöjd och tekniska uppgifter. Många av flickorna kan formulera jämställdhetstankar både skriftligen och muntligen. De resultat som rör pojkarna är inte lika entydiga. Projektgruppen har erfärut att det är en krävande uppgift att utveckla tillfredsställande metoder för att lära pojkarna praktiskt omsorgsarbete, men vi tycker att vi har fått viktiga erfarenheter och att vi har kommit en bit på väg även på det här området.

Vid alla former av aktionsforskning är det viktigt att känna till vem som initierar forskningen. I en organisation kan initiativet komma från olika nivåer, från ledningen, mellan-nivån, eller anställda på olika lägre nivåer. Aktionsforskning kan även initieras utifrån, t ex av forskare.

Initiativ sammanhänger i viss utsträckning med styrning. Om ledningen i en organisation tar initiativet och även avlönar forskarna, kommer deras position att vara något annorlunda än i de fall där initiativet kommer från de lägre nivåerna i organisationen och forskarna avlönas av sin egen forskningsinstitution.

Som nämnt ovan togs initiativet till det projekt som här beskrivs av läns skolchefen. Utformningen av projektet överläts dock i stort sett till de inbjudna forskarna i samarbete med två konsulenter vid läns skolchefens kontor. Forskarna avlönedes av sina egna institutioner och fick dessutom forskningsanslag från NORAS. Under våra första möten beslöt vi att inleda ett nära samarbete med de lärare som skulle vara klasslärare i första klass hösten 1987. Sedan vi tagit det här beslutet, framförde läns skolchefen ett önskemål om att resultaten av forskningsprojektet på något sätt skulle kunna utvärderas. Läns skolchefen tyckte även att det vore fördelaktigt med ett antal kontrollklasser vid sidan av de klasser som skulle delta i projektet.

Frånsett önskemålet om kontrollklasser fick forskarna fria händer att utveckla projektet tillsammans med lärarna. Konsulenterna vid läns skolchefens kontor deltog i diskussionerna om utformningen av projektet, men beslutet

om det nära samarbetet med klasslärarna samt utvecklandet av projektets målsättningar och de praktiska åtgärderna togs av forskarna.

Lärarna deltog av fri vilja

Kravet på interaktiv komplementaritet som nämndes ovan innebär i hög grad deltagarstyrning och demokratiskt beslutsfattande. Eftersom initiativet till det här projektet delvis kom från läns skolchefen, delvis, med avseende på utformningen, från forskarna, förefaller det rimligt att beskriva projektet som forskarstyrt i utgångspunkten. Därför föreföll det viktigt att de lärare som skulle delta gjorde detta av fri vilja. Tidigt under våren 1987 sändes en inbjudan att delta i jämställdhetsprojektet till alla de lärare i Hordaland fylke som samma höst skulle börja som klasslärare. Fjorton lärare gav positiva svar (tolv kvinnor och två män). Lärarnas initiativ uttrycktes på det här sättet genom att de själva bestämde att de ville delta i projektet.

Lärarna inbjöds till ett första diskussionsseminarium rörande projektet. Här preciserades att alla deltagarna – lärarna, forskarna och konsulenterna – gemensamt skulle medverka till utformningen av projektet. Detta skulle gälla såväl frågor rörande målsättningarna, de pedagogiska medlen som utvärderingens utformning (frånsett att man skulle göra tester för användning i test- och kontrollklasserna).

Den praktiska samarbetsituationen är en annan viktig aspekt på deltagarstyrningen inom aktionsforskningen. Inom en organisation kan graden av rumslig närhet variera mellan "praktiker" och forskare och mellan de olika praktikerna. Forskarna kan arbeta internt i organisationen under kortare eller längre tid, och praktikerna kan arbeta nära varandra eller befinna sig på olika håll i organisationen.

I det projekt som beskrivs här möttes lärarna, forskarna och konsulenterna i genomsnitt på tre seminarier under två till tre dagar varje vår och höst under hela projektiden (inalles fyra år). Lärarna var spridda på ett flertal olika skolor (några i tätorter, andra i mera glest befolkade områden). En del lärare verkade på samma skola och utvecklade ett tema-arbete. Andra lärare arbetade ensamma på sin skola. Forskarna hade möjlighet till observation en gång i varje klass under projektiden. Förutom dessa observationer var det bara lärar-

nas egna rapporter och skriftliga meddelanden som gav forskarna insyn i lärarnas arbete.

Besluten verkställdes av lärarna. Jämfört med forskarna var deras grad av frihet minst lika stor i och med att de kunde bestämma hur mycket de ville engagera sig, och vilka aktiviteter de ville ägna störst uppmärksamhet. De kunde också, om de så önskade, lägga föga vikt vid de beslut som togs vid seminarierna. Vidare hade de möjlighet att dra sig ur projektet i fall det medförde problem att delta. (En av de manliga lärarna slutade p.g.a skolpolitiska problem som i och för sig inte hade något med projektet att göra). Kravet på deltagarstyrning kan utifrån det ovan relaterade om initiativ och frihetsgrad betraktas som åtminstone delvis tillfredsställt.

Utbyte av idéer

Det centrala kravet på deltagarstyrning inom aktionsforskningen innebär att man lägger stor vikt vid utformningen av målsättningen för handlingarna. För det här ändamålet har man utvecklat olika metoder. "Sök-konferenser" är ett tillvägagångssätt som ofta används i inledningsskedet av ett projekt. På sådana konferenser arrangerar man grupper av forskare och praktiker i syfte att så fritt som möjligt utbyta idéer om hur organisationens olika verksamhetsformer kan förbättras. Idéerna samlas på stora pappersark och hängs upp i en sal där alla grupperna möts. Här diskuteras idéerna, som sedan samordnas och prioriteras med hjälp av forskarna. Därefter delas deltagarna in i nya grupper med en annan sammansättning än de första. (De första grupperna kan ofta vara horisontellt sammansatta i relation till de olika nivåerna i företaget – de andra grupperna ofta vertikalt). Nu diskuteras de högst prioriterade idéerna, samt rangordningen mellan dessa, samtidigt som man utreder hur de aktuella idéerna kan genomföras i praktiken. Deltagarna förbinder sig att följa fattade beslut, och även att följa tidsplanerna.

I projektet Jämställdhet i klass 1-3 i grundskolan var den överordnade målsättningen för projektet bestämd redan i "Mönsterplan för grundskolan" (1987), som antagits av Stortinget. I den här planen åläggs skolan i relativt generella ordalag att verka för jämställdhet mellan flickor och pojkar. Målsättningen preciserades ytterligare av länskolchefen som ville skapa en jämställdhetsfrämjande miljö redan

från de första veckorna i första klass. Men det blev projektdeltagarnas uppgift att diskutera vad begreppet jämställdhet innebär, och att utveckla metoder för jämställdhetsarbetet. De första seminarierna under våren 1987 kan delvis jämföras med sök-konferanser. Vi lade fram idéer, och vi delade in oss i grupper för att diskutera idéerna.

I en sådan situation är det väsentligt att titta närmare på deltagarnas förutsättningar för att kunna bidra med synpunkter och praktiska förslag.

Forskarna valde att delta i det här projektet utifrån de insikter de vunnit genom egen och andras forskning om förhållandet mellan kvinnor och män i vårt samhälle, samt förhållandet mellan flickor och pojkar i skola och på daghem (Ingeborg L. Kvalheim 1980). Den teoretiska utgångspunkten för det här projektet bygger på den forskning, de teorier och begrepp som utvecklats inom norsk kvinnoforskning (Hildur Ve 1990). Inom det här perspektivet har forskarna funnit det insiktsbringande att beskriva två slags rationalitet. Rationalitet används här för att beskriva hur människor tänker i förhållande till sina handlingar – den som utvecklas i den materiella produktionen för marknaden, d.v.s teknisk/ekonomisk rationalitet, och den som utvecklas inom avlönat och oavlönat omsorgsarbete, d.v.s ansvarsrationalitet. På grund av arbetsfördelningen mellan män och kvinnor i vårt samhälle, har män kommit att utvecklas i synnerhet mot teknisk/ekonomisk rationalitet, medan kvinnor i synnerhet utvecklats mot ansvarsrationalitet. Barn lär sig tidigt att det finns skillnader mellan könen, och att pojkar och flickor förväntas förhålla sig olika till de aktiviteter som anses önskvärda för respektive kön, även när det gäller yrkesval. Därmed lär sig barnen förhållningssätt gentemot andra människor och tankemönster som delvis varierar mellan könen, och som rymms inom de två formerna för rationalitet.

Det är viktigt inom detta teoretiska perspektiv att människor påverkas av andras förväntningar och att de lär genom förebilder, men ett huvudmoment är att människor också lär genom egna erfarenheter. Rationalitet innebär i det här sammanhanget att människor kan reflektera över sina erfarenheter.

I projektet Jämställdhet i klass 1-3 i grundskolan var forskarna emellertid inte ombedda att utveckla teorier eller skaffa fram empiri för att

underbygga kravet på jämställdhet mellan flickor och pojkar i grundskolan; det beslutet var ju redan fattat. Vad vi ombads göra var att utveckla metoder för att främja det attitydskapande arbetet som kravet på jämställdhet medför. Dessutom skulle vi utveckla utvärderingsmetoder och mäta effekterna av de förändringar som genomfördes. Som nämnt ovan fann vi att ett sådant arbete inte kunde genomföras annat än i samarbete med lärare som själva önskade att arbeta för ökad jämställdhet. I efterhand tycks det klart att forskarnas egen bakgrund som lärare respektive forskollärare med en del praktik, har bidragit till att vi tillsammans med de lärare som deltog i projektet kom att arbeta i enlighet med en aktionsforskningsmodell.

Alla de lärare som deltog i projektet hade stor erfarenhet av undervisning i grundskolan. Ett flertal av lärarna var dessutom handledare för lärarkandidater och således knutna till Bergen Lærerhøgskole. Lärarna ville arbeta med jämställdhet, men hade inte tidigare deltagit i forskningsprojekt liknande det de nu gav sig in i.

Demokratiska diskussioner

Som framgår av presentationen ovan hade forskarna och lärarna olika förutsättningar. Detta framkom också i de diskussioner vi förde på seminarierna våren 1987, dvs innan lärarna hade påbörjat sitt arbete i projektklasserna. Vi försökte på olika sätt se till att diskussionerna skulle bli demokratiska, så att forskarna inte skulle dominera för mycket. Delvis arbetade vi i grupper som sedan lade fram sina synpunkter i den stora gruppen. Vi använde mycket tid för att diskutera begreppet "jämställdhet". Det visade sig inte råda någon fullständig enighet i gruppen om vad detta innebär. Många av lärarna föredrog begreppet "lika värde", och temperaturen blev under diskussionen ganska hög. Relativt snabbt enades vi dock om vikten av att flickorna blir tuffare mot pojkarna i diskussioner i klassrummet, och att det är bra för flickorna att utveckla ett större självförtroende vid användandet av traditionella mansredskap såsom hammare, såg, skruvmejsel etc. Vi enades också om att flickornas intresse för fysik och matematik kunde stimuleras genom att de fick arbeta med tekniska uppgifter och även lösa problem som berörde en något mera avancerad teknologi. Vidare var vi överens om att flickorna kunde må bra av att prova på typiska pojkakti-

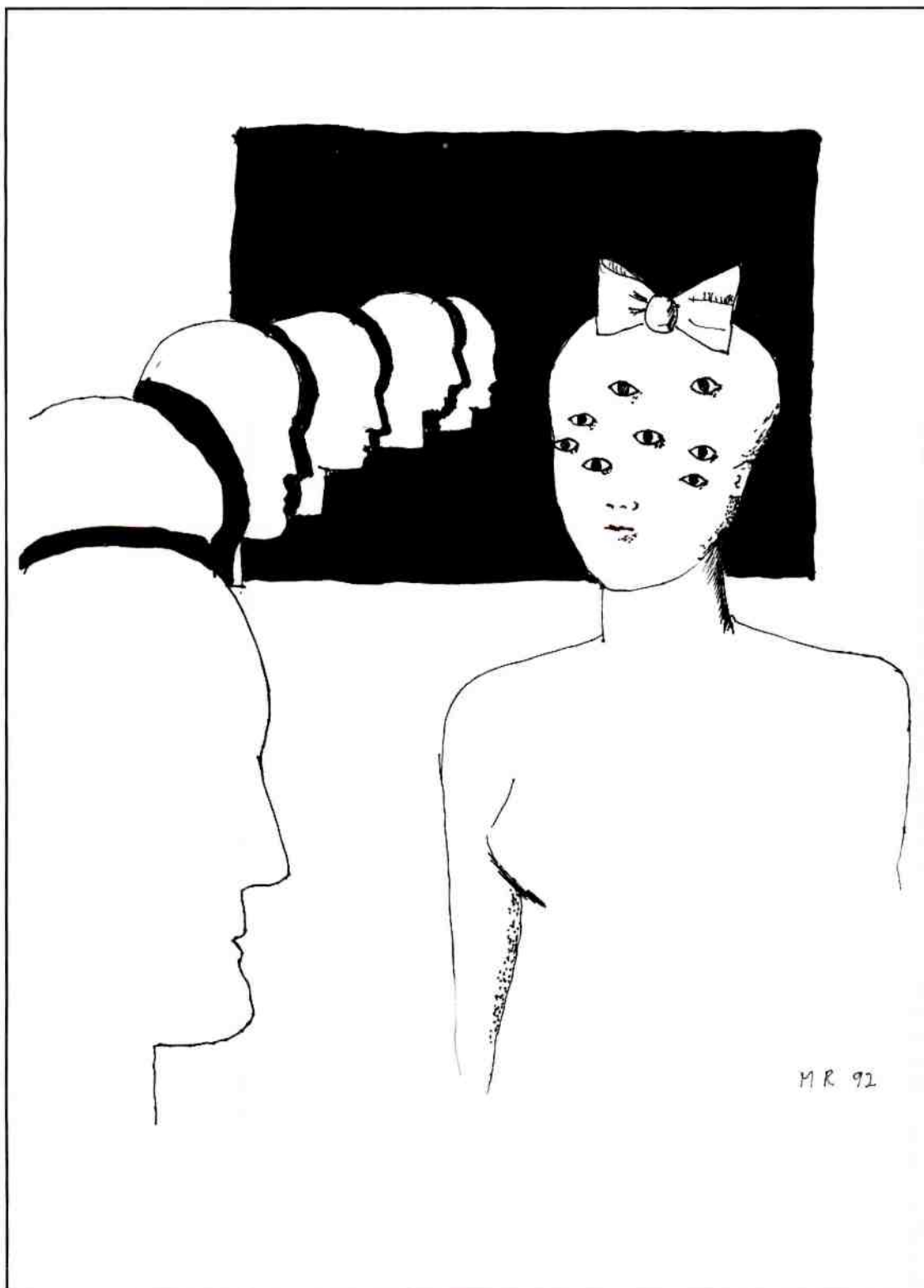
viteter på gymnastiklektionerna, som t ex fotboll.

Det var betydligt mera problematiskt att komma fram till gemensamma målsättningar beträffande pojkarnas förändringar. I diskussionerna kring detta tema använde forskarna sina kunskaper och introducerade nyare rön från klassrumsforskningen om hur pojkar ofta dominerar på ett sådant sätt att flickorna hamnar i bakgrunden. En del av dessa beskrivningar visade sig sätta i gång tankarna hos många lärare, som själva kunde komma med exempel på pojkdominans i klassrummet. Gradvis började projektdeltagarna utveckla en mera gemensam förståelse av pojkarnas handlingsmönster, och av den inverkan dessa handlingsmönster ofta har på flickorna.

Alla deltagare kunde till slut gå med på en gemensam målsättning att skapa en atmosfär i klassrummen som stöttar flickornas självförtroende både vid praktiska uppgifter och i diskussioner. Samtidigt skulle de uppmuntra pojkarna att arbeta med omsorgsuppgifter och visa respekt för flickorna.

Vi upplevde under hela projektperioden att dessa diskussioner blossade upp. Det var spännande att lägga märke till hur lärarna efter hand tog över mycket av initiativet under sådana diskussioner. För en stor del av dem hade erfarenheterna från projektet skärpt blicken för pojkarnas dominans i skolsituationen. För några av lärarna blev det emellertid ofta en kollision mellan de pedagogiska idéer de hade med sig från sin lärarutbildning och sitt undervisningsarbete och några av målsättningarna inom projektet. Det Chisholm och Holland definierar som typiskt för lärarprofessionen – dvs den individ- och barncentrerade etiken – gör det problematiskt att lägga märke till strukturella olikheter som könsskillnader (L. Chisholm and J. Holland 1986). Det uppfattas som orättvist att systematiskt ta speciella hänsyn till flickorna.

Ett annat ofta återkommande diskussionstema var motsättningen mellan individualism och kollektivism (omsorg). Det framgick tydligt vid diskussionerna under hela projektiden att det är en viktig målsättning för den norska skolan att skapa självständiga och initiativrika elever. I jämställdhetsprojektet visade många av lärarna större entusiasm inför åtgärder som befrämjar dessa egenskaper än för aktiviteter som syftade till att utveckla omsorgstanken. Detta innebar att en del aktiviteter som utveck-

Tuschteckning av Margareta Renberg.

lats med tanke på att stödja flickorna redan från början var populära bland alla lärare. Under det första året i projektklasserna var det betydligt svårare för några av dem att fatta intresse för omsorgsdelen av projektet och försöken att ändra pojkarnas beteendemönster. Med tiden kom emellertid flera lärare att ivra för de målsättningar som befrämjar ansvarstänkande. Medan målsättningsdiskussionerna i början av projektet till en viss grad kan beskrivas som forskarstyrda, blev nu praktikerna allt ivrigare. De gav varandra råd och delade rundhant med sig av sina erfarenheter till varandra. Kreativiteten i gruppen ökade ständigt och målsättningsdiskussionerna blev mera nyanserade. Motslutet av projektet kan man med gott samvete hävda att styrningen företogs lika mycket av praktiker-
na som av forskarna.

Som nämnt ovan hade båda forskarna erfarenheter av praktiskt lärararbete. Båda ville att klassrumsarbetet skulle baseras på John Deweys pedagogiska idé om "learning by doing", och att verbala attitydpåverkande åtgärder skulle anpassas till barnens erfarenheter. Vi hade en generell uppfattning om att det praktiska klassrumsarbetet skulle handla både om typiska flickaktiviteter – såsom omsorgsarbete, och om typiska pojkaktiviteter. Därutöver menade forskarna att det måste bli lärarna som detaljplanerade de praktiska åtgärderna.

En del av lärarna hade stor erfarenhet av workshop/aktivitetspedagogik, och även av grupparbete. Några av lärarna hade mindre erfarenhet av denna sorts pedagogiska verksamhet.

Barnen gjorde dockorna själva

I inledningsfasen under våren 1987, innan undervisningen började i klasserna, diskuterades den praktiska verksamheten på flera seminarier. Det förelåg stor enighet om att workshop-pedagogik skulle vara en bra metod, men alla lärarna var inte förtrogna med denna pedagogik. Därför utarbetades en ganska detaljerad plan som alla lärarna efter en del diskussioner förband sig att genomföra (se ovan de valda aktiviteterna). Allt eftersom projektet kom i gång på allvar blev samtliga lärare ivriga bidragsgivare vid samtalen rörande den praktiska verksamheten, och de delade med sig både till varandra och till forskarna av såväl positiva som negativa erfarenheter.

Den mest problematiska åtgärden var utveck-

landet av en praktisk metod för omsorgsarbete. Efter en tid av diskussion kom lärarna fram till att de ville försöka med vanliga dockor och dockleksaker i klassrummet, så att den grupp som skulle ha omsorgsarbete kunde öva sig i att klä av och på dockor, lägga dem i vagn etc. Det visade sig emellertid att i en del av klasserna ville pojkarna inte delta i omsorgsarbetet i de former vi hade valt, och många visade en hög grad av aggression gentemot dockorna. På det seminarium där detta problem första gången togs upp, uppstod för en kort stund en konflikt-situation i projektgruppen. Flera av lärarna ville utesluta hela verksamheten. Forskarna å sin sida hävdade att om omsorgsverksamheten uteslöts, skulle en stor del av projektets idé försvinna. Turligt nog för projektet hade några av lärarna närmat sig omsorgsarbetet på annat sätt än att använda "flickdockor". De hade låtit barnen tillverka egna dockor. Det hade inte utlöst någon form av aggression hos pojkarna. Tvärtom hade de blivit mycket intresserade av sina dockor. Projektgruppen enades då om att lärarna kunde välja olika infallsvinklar, varpå konflikten löstes.

Under projektets sista fas – i tredje klass – genomförde lärarna många krävande idéer i omsorgsarbetet. Bl a inbjöds mödrar med spädbarn till de grupper som skulle ha den här aktiviteten. De bjöd även in grupper från daghem i grannskapet, som togs om hand och underhölls på olika sätt. Också på andra sätt var kreativiteten stor bland lärarna. Forskarna deltog som observatörer på en aktivitetsdag i varje klass. (Forskningsanslagen tillät inte mera.) Dessa observationer gjorde det emellertid möjligt för forskarna att i viss utsträckning delta i samtalen om de olika praktiska aktivitetsformerna. Hursomhelst utfördes deltagarstyrningen i den här delen av projektet till största delen av lärarna. Forskarna har haft möjlighet att komma med kommentarer och tolkningar med utgångspunkt från teorier och data från kvinnoforskningen, men det praktiska arbetet och utvecklandet av ny pedagogisk verksamhet har letts och utförts av lärarna.

Som framgår av den här beskrivningen är det närmast en förutsättning för ett aktionsforskningsprojekt att målsättningsdiskussionen är intimt förknippad med utvecklingen av den praktiska verksamheten. I analys-syfte kan det dock vara fruktbart att skilja dem åt. I det projekt som beskrivs här hade forskarna en större del av styrningen under den första fasen

av projektet än lärarna. När det praktiska arbetet i klasserna satte i gång och lärarna började samla erfarenheter, blev genast utbytet av tankar och tolkningar jämnare mellan de två grupperna. Idealet om herre-befriade diskussioner blev lättare att realisera. Deltagarna upplevde efter hand mer och mer interaktiv komplementaritet. Forskarna och lärarna kunde vid seminariesamtalen, och även när forskarna gjorde klassrumsobservationer, uppleva att man lärde av varandra och ständigt tillförde varandra en ökande insikt om samspelet mellan flickor och pojkar i klassen, samt om innebörden av jämställdhet. Men idealet om herre-befriade diskussioner är enligt min uppfattning förmodligen otillräckligt för att sätta i gång en förändringsprocess.

Nödvändig utvärdering

Samarbetet mellan lärare och forskare samt lärare emellan stärktes på ett speciellt sätt av insatsen från konsulenterna vid läns skolchefens kontor. För det första bar dessa ansvaret för det omfattande praktiska arbetet med att arrangera seminarierna. För det andra – och detta var minst lika viktigt – hade en av konsulenterna erfarenhet av projektarbete i olika undervisningssituationer. Denna erfarenhet kom att betyda mycket för organisationen och systematiseringen av arbetet vid seminarierna. Flera gånger under projekttiden uppmanade han oss att gå igenom målsättningarna, dela upp dem i under-målsättningar för att sedan diskutera och ta reda på om vi hade nått de uppställda målen, eller om vi borde satsa mera på något område. Dessa diskussioner var mera förpliktande än om de hade varit mindre systematiska. Reflektionsnivån blev också högre i hela gruppen. Sådana utvärderingssessioner är ofta ganska svåra att genomföra. Men när resultaten från gruppdiskussionerna synliggjordes, t ex på stora pappersark som hängdes upp i seminarierummet, blev debatterna livliga, och det verkade som om hela gruppen svetsades samman samtidigt som varje individ kände att hon/han ägde de tankar och idéer som den här samarbetsformen hade frambringt.

Det är möjligt att konsulenterna underlättade forskarnas deltagande i projektet genom att helt enkelt ta på sig rollen som "pådrivare". Detta är en roll som forskaren vanligen inte är inskolad i. Vi har viss övning i att genomföra ett traditionellt forskningsarbete, men det är

ganska stor skillnad mellan att ha vetenskapliga assistenter och att samarbeta med praktiker i ett aktionsforskningsprojekt. Begreppet deltagarstyrning innebär, om det tas på allvar, just att makten skall fördelas lika mellan praktiker och forskare. Å andra sidan måste även ansvaret fördelas lika mellan de två grupperna.

Gustavsen och Sørensen understryker att forskarna alltid bör problematisera de andras – praktikernas – förutsättningar och villkor för att delta i aktionsforskningsprojektet: "...forskningen må underlegge sig det krav att de som medvirker må få noe igjen" (Gustavsen och Sørensen a.a.). De framhäver även att "bedring av menneskenes mulighet for å utvikle sitt syn og rå over sin situasjon er forskningens hovedmål" (ibid). Författarna diskuterar i synnerhet aktionsforskning inom företag där det ligger i praktikernas intresse att förbättra sin situation, t ex med avseende på lönesystem eller beslutsprocesser. Målsättningarnas och åtgärdernas effekter kan ofta vara klart synliga och ibland även mätbara. När deltagarna har åtagit sig att genomföra åtgärderna, kommer det att tjäna deras egna intressen av olika slag. Att praktiker-na liksom forskarna tar på sig ansvaret för att genomföra förändringarna är därför en naturlig konsekvens av deras situation i företaget.

I det projekt som beskrivs här var det förhållandet mellan flickor och pojkar som skulle ändras. Både forskarna, konsulenterna och lärarna hade visserligen intresse av att sådana ändringar åstadkoms, men det var ett intresse "på andras vägnar". Vi ansåg att det vore bättre för både flickor och pojkar om flickorna kunde bli lite mera aktiva och få större självförtroende samtidigt som pojkarna blev mera intresserade av att ta hand om andra och lärde sig att kanalisera sin vitalitet på mindre aggressiva sätt. Nedan kommer jag att diskutera problem i samband med de förändringar som projektgruppen ville åstadkomma mellan flickor och pojkar, och även hur dessa förändringar kom att genomföras. Men jag skall också diskutera en av de viktigaste forskningsmässiga erfarenheterna som gjordes i projektet. Det är först och främst deltagarna i själva aktionsforskningsprojektet som får gemensamma erfarenheter och som lär sig av dessa erfarenheter. Både lärarnas och forskarnas insikter ökade genom det förpliktande samspelet. Avslutningsvis kommer jag att beröra betydelsen av dessa insikter för utvecklandet av nya aktionsforskningsprojekt om jämställdhetsarbete i skolan.

I olika slags försöks- och utvecklingsarbete i skolan har den här projektmetoden fått stor utbredning. En rimlig fråga vore om projektet i klass 1-3 i grundskolan borde karakteriseras som vanligt försöks- och utvecklingsarbete och inte forskning. Många av aktionsforskningens kritiker hävdar att det vore rimligare att kalla de flesta projekt organisationsutveckling (R. Kalleberg 1991). "Vårt" projekt har klara element av försöks- och utvecklingsarbete. Vi har utvecklat pedagogiska metoder som verkar befrämja jämställdheten mellan pojkar och flickor. När vi dessutom vill hävda att det är ett forskningsprojekt, gör vi detta av orsaker som redovisas nedan.

Det som skiljer aktionsforskning från försöks- och utvecklingsarbete är alltså detta att man genomför olika former av systematiska undersökningar relaterade till de förändringar som deltagarna har kommit överens om. Forskarnas uppgift är att utveckla redskap för att frambringa vetande om dessa förändringar och effekterna av dessa.

Genom att mål och medel hela tiden är föremål för diskussion bland deltagarna i ett aktionsforskningsprojekt, och också kan ändras om detta anses önskvärt, får också forskningsdelen en något annorlunda karaktär än traditionell forskning. Bjørn Gustavsen och Bjørg Aase Sørensen pekar på något mycket väsentligt när de hävdar att det i en sådan samspelsprocess som aktionsforskning är omöjligt att vid varje tidpunkt urskilja forskarens bidrag. Det märkte vi också i vårt projekt.

Våren 1987 utvecklade några forskare och lärare med hjälp av en forskningsassistent och några kollegor vid Institutt for sosialpsykologi vid Bergens universitet ett testsystem som skulle genomföras när eleverna i projekt- och kontrollklasserna började i första klass. Testerna skulle upprepas vid första skolårets slut samt i tredje klass. Vi var tvungna att utveckla testerna själva eftersom de skulle korrespondera i så hög grad som möjligt med den verksamhet som vi hade planerat. Projektet kom emellertid att utvecklas i en annan riktning än den vi hade planerat våren 1987. Nya verksamhetsformer tillkom, t ex inom omsorgsarbetet. De tester vi hade gjort i början av första klass kunde därför endast i ringa utsträckning fånga de ändringar som hade tillkommit i projektklasserna under projektperioden.

När vi jämför resultaten från första och tredje klass visar det sig dock att det har skett vissa

önskvärda förändringar i projektklasserna som inte har ägt rum i kontrollklasserna. Det rör sig både om högre kunskapsnivå vad gäller otraditionella aktiviteter för båda könen hos flickorna och pojkarna i projektklasserna, och att barnen i några fall tycker mer om att utföra dessa aktiviteter än flickor respektive pojkar i kontrollklasserna.

Flickorna fick större självförtroende

För att mäta effekten av alla de aktiviteter som lärarna har genomfört i projektklasserna, måste forskarna använda lärarna själva som informanter. Forskarna har genomfört en intervju med varje lärare en gång mitt i projektperioden, och lärarna har besvarat ett intervjuformulär med öppna svarsalternativ efter projektets avslutning. Där framgår det tydligt att lärarna anser att projektet är betydelsefullt för förhållandet mellan de båda könen i klasserna. Lärarna är överens om flickorna i projektklasserna i jämförelse med andra flickor har blivit självständigare och fått större självförtroende när det gäller typiska pojkaktiviteter. De är också kapabla att reflektera kring jämställdhetsfrågor. De flesta lärarna anser också att pojkarna i projektklasserna har förändrats på ett önskvärt sätt.

Den tydligaste och sannolikt mest bestående effekten av projektet berör dock, enligt lärarna, lärarna själva. Deltagandet i projektet har förändrat lärarnas förståelse av vad jämställdhet i skolan innebär. En lärare uttrycker det på det här sättet: "Du må ha likestillningstanken i bakhodet hele tiden." Detta fördjupas av lärarna på olika sätt. Vidare framhäver de att den här insikten är ett resultat av samarbetet med forskarna, de andra lärarna och konsulterna från länskolchefens kontor.

Liksom lärarna har även forskarna fått en annan förståelse av vad jämställdhet i grundskolan innebär, och vilka hinder som står i vägen för jämställdheten. Den här insikten härstammar i synnerhet från deltagandet i de 16 seminarierna, men också från en mängd mer eller mindre reflekterade yttranden av lärarna. Ofta har yttrandenas betydelse klarnat först i efterhand.

En viktig insikt är att skolans egna centrala pedagogiska målsättningar hindrar jämställdhetsarbetet. Vi har tidigare pekat på att den norska skolan lägger stor vikt vid att barnen utvecklas till självständighet. Att utveckla goda

relationer till andra är också viktigt, men lärarnas ansikten strålade inte lika mycket när de berättade om vänlighet och omsorg hos eleverna som när de talade om att eleverna hade blivit mera nyfikna och självständiga genom de pedagogiska metoder som vi har utvecklat inom projektet. Psykologen Liv Mette Gulbrandsen, som under en kortare period deltog i projektet, gav en god beskrivning av orsaken till att vissa delar av projektet var lättare att genomföra än andra: "Å forandre jenter hen imot gutters måte å være på, er å gå **med** strømmen. Å forandre gutter hen imot jenters måte å være på, er å gå **mot** strømmen." Med andra ord syftade omsorgsverksamheten till mera radikala förändringar av skolan som system än de åtgärder som syftade till att öka flickornas självständighet.

När lärarna, trots vad som skrivits ovan om varierande entusiasm, gjorde en stor insats för att omsorgsverksamheten skulle fungera och för att ansvarstänkandet skulle öka, visar detta enligt min åsikt hur viktig aktionsforskningen är som metod. Särskilt viktig är principen om deltagarstyrning, både av demokratiska skäl och för deltagarnas ansvarskänsla.

Nya forskningsmodeller

Genom att delta i sådana försök till förändring som jämställdhetsprojektet innebär har forskarna fått djupare insikt i skillnaderna mellan flickor och pojkar och i vilka åtgärder som bör sättas in om man skall kunna uppnå större jämställdhet mellan könen i skolan (och ute i samhället). När projektet började, trodde forskarna mycket på förståelse genom erfarenheter. Vi ansåg att de olika aktiviteterna skulle leda till ny förståelse hos flickorna och pojkarna både vad gäller det egna och det andra könets förmåga att utföra otraditionella handlingar. Vi tycker fortfarande att dessa aktivitetsformer är viktiga.

Genom att själva delta i ett aktionsforskningsprojekt har vi dessutom fått lära oss att kontinuerliga herre-befriade diskussioner om erfarenheter vunna genom handling bidrar till att höja reflektionsnivån och att underlätta för en mycket betydelsefull form för inläring. Detta innebär att projektet borde ha lagt mera vikt vid systematiska diskussioner i klassrumsaktiviteterna.

I projektet var det lärarna som utförde de

handlingar som ledde fram till förändringar i elevernas beteendemönster. Forskarna var närvarande i klassrummen endast under de få observationer som har beskrivits ovan. Våra erfarenheter indikerar att vi kunde ha reducerat arbetet med testerna och ökat observationsdelen. Forskarna kunde på det sättet ha fördjupat gemenskapen med lärarna. Vidare kunde forskare och lärare ha utvecklat ett intervjuprogram för barnen. Men erfarenheterna ger också upphov till mera radikala tankar.

Genom att använda aktionsforskning som metod i jämställdhetsarbetet har vi blivit både mer realistiska och mer optimistiska än när vi började. Den grupp som i synnerhet har lärt oss att mycket är möjligt som man kanske tror är omöjligt, är barnen i projektklasserna. De har visat oss att barn redan från början av första klass kan organisera sig i grupper, att de både har en förmåga till självständiga initiativ och till solidaritet. Flickor är fulla av glädje när de kan bemästra traditionellt manliga uppgifter. Pojkar är mycket förtjusta i att laga mat. De kan också sköta spädbarn på ett fint sätt.

I ett nytt projekt skulle vi kunna tänka oss att engagera flickorna och pojkarna som deltagare i aktionsforskningsgruppen. Vi skulle gradvis föra in dem både i målsättningsdebatterna och åtgärdsdiskussionerna. Och vi skulle genomföra en löpande utvärderingsprocess i avsikt att utveckla ett större ansvar för förändringsprocessen hos flickorna och pojkarna.

När den grundläggande förutsättningen är deltagarstyrning är det bara möjligt att skissera de allra första dragen av ett aktionsforskningsprojekt. Så snart deltagarna är inbjudna och ställer upp, händer det saker. Inom projektet Jämställdhet i klass 1-3 i grundskolan kom vi ofta underfund med att våra upplevelser kunde fångas i uttrycket "veien blir til mens vi går".

Ett annat moment i diskussionerna om ett nytt jämställdhetsprojekt är frågan huruvida det vore fruktbart att även dra in föräldrarna. En del skolforskning visar att det föreligger stora skillnader mellan olika föräldrar när det gäller att engagera sig i verksamhet som skolan initierar (J.H. Kallestad 1991). Erfarenheterna från jämställdhetsprojektet visar möjligen att det bästa alternativet vore om föräldrarna och eleverna i en klass gemensamt inbjöd lärare och forskare till ett jämställdhetsprojekt. Erfarenheterna med avseende på relationerna mellan initiativ, deltagarstyrning och målsättningsdebatt samt ansvar/förpliktelse visar att

inledningsfasen till ett sådant projekt förmodligen skulle medföra stora utmaningar. Å andra sidan skulle det onekligen vara av stor betydelse om föräldrarna deltog i aktionsforskning som syftar till att förändra skolan som system för att skapa större jämställdhet mellan flickor och pojkar.

Jag inledde artikeln med ett påpekande om att aktionsforskning bygger på en positiv människosyn och på uppfattningen att sociologisk forskning kan vara konstruktiv. Erfarenheterna från projektet Jämställdhet i klasserna 1-3 i grundskolan styrker dessa åsikter.

Översättning: Asbjörg Westum-Lindmark

Litteratur

- Chisholm, Lynne A. & Janet Holland: *Girls and Occupational Choice: anti-sexism in action in a curriculum development project*. I: British Journal of Sociology of Education. Vol.7, No.4, 1986.
- Gustavsen, Bjørn og Bjørg Aase Sørensen: *Aksjonsforskning*. I: H. Holter og R. Kalleberg (red.) Kvalitative metoder i samfunnsforskningen. Oslo 1982.
- Kalleberg, Ragnvald: *A Constructive Turn in Sociology*. I: Studies of Higher Education and Research, høst 1991.
- Kallestad, Jan Helge: *Vyer og vegring. Foreldredeltagelse i et skoleutviklingsprosjekt*. Hovedoppgave. Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen 1991.
- Kvalheim, Ingeborg L.: *Barns inlæring av sosiale roller*. Oslo 1980.
- Ve, Hildur: *Kvinnens kunnskap – forutsetning for en alternativ framtid?* I: Halsaa, Beatrice og Else Viestad (red.): *1 pose og sekk*. Oslo 1990.

Summary

According to the traditional view of science, research should limit itself to revealing different sides of reality. Action research goes one step further in its ambition of changing parts of reality while at the same time gaining new insights by studying how to bring about change and what happens during the change process. Emphasis is placed on the dynamic aspects and processes as opposed to a static understanding of reality.

Hildur Ve writes about an equality project in an elementary school's grades 1-3, which contains elements of action research. Included in the project were teachers, researchers and consultants from the district education office. The research project lasted four years during which several seminars were arranged in which the participants discussed and developed goals and pedagogic methods. The researchers devised a test system to measure the effects of the action taken in the project classes and an equal number of control classes.

Democratic decision-making and participant control have been important principles for the work within the project group. The teachers took part in the project by choice and could decide themselves how involved they wanted to be.

In the beginning, the project was controlled by the researchers. However, towards the end of the project, the researchers and the teachers shared control. The project team decided that activity education would be the most important practical tool. The teachers divided their classes into five groups - usually all boys or all girls - which were to perform certain activities in such subjects as, wood shop, home economics (textiles and cooking) and child care.

The project gave the teachers a better understanding of equality work. The girls in the project group have become much more positive towards wood shop and other technical activities. It was more difficult, however, to interest the boys in child care.

The researchers found that it is the schools' own major educational goals that are the major obstacles for equality work. The Norwegian schools place more emphasis on the childrens' development of independence; kindness and consideration towards other pupils is not stressed as much.

The psychologist, Liv Mette Gulbrandsen, who participated in the project for a time, summarized it like this: "Getting girls to behave more like boys is going **with** the flow. Getting boys to behave more like girls is going **against** the flow."

Hildur Ve
Sosiologisk institutt
Universitetet
5007 Bergen
Norge